

Janne Flyghed: "Rättsstat i kris. Spioneri och sabotage under andra världskriget"

Akademisk avhandling. Federativs förlag. Stockholm 1992. 566 s.

ANMÄLD AV TUJJA HIETANIEMI

Motivkretsen i Janne Flygheds avhandling (för filosofie doktorsexamen, Stockholms Universitet) ansluter sig centralt till en av de mest utforskade och samtidigt omstridda epokerna i Sveriges politiska historia. Sverige hölls utanför andra världskriget och den svenska statsmaktens politiska linje-dragningar har därför länge intresserat historiker specialiserade på internationella relationer. Det är dessutom allmänt känt att landet var ett myllrande spionericenter under denna tid. Vår kunskap om spioneri- och underrättelseverksamhet i Sverige har hittills baserat sig på kvalitativt ojämna och till och med dubiösa skrifter samt bedömningar vilka närmast är biprodukter av annan forskning. Mot denna bakgrund måste man anse att Flygheds ämne är ytterst viktigt och fascinerande. Ofta förmår historieforskningens resultat intressera enbart dem som är invigda i ifrågavarande specialområde. Nu har vi fått en bok som är givande för många läsargrupper och som påverkar bilden av landets historia.

Författaren uppger att det centrala målet med hans undersökning är att utreda i vilken utsträckning Sverige, som hade deklarerat sig neutralt, under storkrisens år förmådde bevara sin karaktär av demokratisk rättsstat då staten på sitt område kontrollerade spioneri-, underrättelse- och sabota-

geverksamhet. Den väsentligaste konkreta frågan är hur de internationella styrkeförhållandena, framför allt de varierande tyska krigsframgångarna, påverkade den svenska säkerhetstjänstens verksamhet och avgöranden. Samma fråga ställer Flyghed för de åklagarmyndigheters och domstolars del vilka handlade ärenden gällande statsfientlig verksamhet.

Flyghed har gjort ett omfattande och grundligt arbete. Till verkets mest centrala och bästa bidrag hör en statistisk analys. Den är baserad på omsorgsfullt samlade uppgifter och den presenteras åskådligt. Analysen gäller de anhänganden som säkerhetstjänsten gjorde, de åtal dessa ledde till samt de domar för spioneri-, underrättelse- och sabotageverksamhet som föll i landet. Som bakgrund för sin forskningsuppgift ger Flyghed en vid översikt över den svenska krigstida utrikespolitiken. Han skisserar en fråga som är väsentlig för hans problematik, nämligen vilken inverkan de utrikespolitiska avgörandena, t.ex. transitotrafiken och handelspolitiken, hade på omfattningen av spioneri, underrättelseverksamhet och sabotage i Sverige. Åtminstone för en läsare som är inkommen i de internationella relationernas historia har kapitlet blivit onödigt utdraget. Det är nyttig läsning för den som behöver kunskap om svensk

utrikespolitik under andra världskriget. Men den läsare som är intresserad av kontrollen av politiska brott och som känner till huvuddragen av de internationella relationernas krigstida historia försöker snabbt komma över till Flygheds tidsserier.

Det avsnitt som presenterar den lagstiftning som var riktad mot statsfientlig verksamhet smälter naturligt in i undersökningens helhet på ett helt annat sätt än det utrikespolitiska avsnittet och är desto nyttigare och mer användbart för framställningen av den övergripande forskningsuppgiften.

Från sitt statistiska material analyserar Flyghed fram rön om den svenska under rättelsetjänstens verksamhet och kontrollen över statsfientlig verksamhet och detta utgör verkets centrala bidrag. Författaren har genom grundliga analysmetoder försökt övervinna de svårigheter som uppkommer av att det inte funnits någon helhetsbild av spioneriverksamheten i landet att tillgå. Bristen på jämförelsematerial har också hållit liv i en uppfattning om att de iakttagbara skevheterna i inriktningen hos kontroll och sanktioner inte skulle kunna dokumenteras med källor. Resultaten av Flygheds analyser vilar framför allt på det att han jämfört antalet åtalade för statsfientlig verksamhet med antalet anhållna. På detta sätt har han lyckats få fram bevis för att en verklig kursändring i kontrollen av den statsfientliga verksamheten i Sverige skedde våren 1943 som en följd av svängningen på den internationella krigsscenen.

Undersökningens centrala politiska fråga är hur särskilt tyskar blev behandlade i kontrollen av statsfientlig verksamhet. Var kontrollen i Sverige verkligen skev till Tysklands förmån eller stämmer de berörda myndigheternas förklaringar och försäk-

ringar om jämlik behandling? Flyghed visar rätt övertygande att det fanns en skevhet. Men han visar också att skevheten endast till en ringa del kan förklaras av de allierades ökade verksamhet i Sverige som följde på de svenska eftergifterna för Tyskland. Flyghed finner en grund för att fastställa läget redan i lagstiftningen. Förutom verksamhet som direkt riktar sig mot Sveige definierar lagstiftningen som statsfientlig verksamhet också de handlingar som förorsakar fara för rikets vänskapliga förbindelser med främmande makt. Kontrollens inriktning blev i allra högsta grad en fråga om statens fördel och bestämdes alltså av realpolitiska faktorer. På basis av sitt lagstiftningsmaterial konstaterar Flyghed att så länge Tysklands krigsframgångar varade, såg de svenska säkerhetsmyndigheterna genom fingrarna med den tyska spioneri- och underrättelseverksamheten. Efter Stalingrad kom en kursändring och tyskarnas handlingar behandlades klart stängare än tidigare.

Flyghed utreder också den intressanta frågan om den svenska politiska ledningens relationer till och inflytande på de myndigheter som kontrollerade den statsfientliga verksamheten. Fastän säkerhetstjänsten och åklagarna förefaller ha handlat förvånande självständigt och den politiska utvecklingen inte heller ändrade riktning i domstolarnas avgöranden, åtnjöt dessa myndigheter den politiska ledningens förtroende.

I Flygheds diskussion är rättsstatsproblematiken central. Därför är både uppkomsten av gränser för nämnda avgöranden och hur dessa gränser förverkligades i praktiken intressanta. Riksdagen godkände krislagstiftningen – såsom Flyghed anmär-

ker – utan att i grunden känna till ärendets karaktär. Författningarnas diffusa innehåll gav utrymme för diskutabla lösningar. Sekretessen kring kontrollen av den statsfientliga verksamheten å sin sida förhindrade såväl en allmän offentlig kontroll som uppkomsten av klara prejudikat och skapade i betydande utsträckning oenhetlighet i rättsinstansernas avgöranden.

Flygheds bok är intressant också för dem som forskar i neutralitetspolitikens historia. Boken erbjuder en hel del konkreta upplysningar i stället för tidigare uttalanden och tolkningar. Fastän författaren i sina diskussioner framlägger starka reservationer mot den svenska krigstida neutralitetslinjen – och verkligen inte utan skäl – kan han i alla fall konstatera, att Sverige inte heller vad gäller kontrollen av den statsfientliga verksamheten handlade under direkt påtryckning av Tyskland. Också i skenet av säkerhetstjänstens avgöranden hade Sverige en möjlighet att i sin utrikespolitik förverkliga framförallt en realpolitik med tillämpning av eftergiftens medel. Både de som ivrigast försvarar rättsstaten och de som kritiserar det faktiska innehållet i Sveriges krigstida neutralitetspolitik bör dock i all tysthet vara nöjda över att Sveriges ställning i den krigstida världspolitikens konstellation var vad den var och komma ihåg vad t.ex. försvaret av Finlands neutralitet förutsatte vintern 1939-1940.

Janne Flyghed har skrivit sin tjocka och grundliga bok rätt aggressivt. Förutom det egna källmaterialet gäller hans grundlighet också Flygheds tidigare forskning. Flygheds obarmhärtiga kritik drabbar både unga kolleger och sådana stora namn inom historieforskningen som Wilhelm Carlgren. Visst är forskningens syfte att diskutera och

korrigera fel. Läsaren får emellertid någon gång intrycket att en något hänsynsfullare framställning baserad på det egna materialet vore åtminstone stilmässigt mer uppbyggligt än att diskutera uppfattningar vilka ofta uppkommit som biprodukter och utan tillräcklig sakkunskap. Detta intryck förstärks av att författarens egen neutralitetsdiskussion är så polemisk och, vad gäller begrepp, generaliserande att den mycket väl kan väcka känslor av desperation hos personer inkomna i de internationella relationernas historia.

Flygheds undersökning ger oss rikligt med nya, dokumenterade upplysningar men slutresultaten är inte så förvånande. Den återför oss snarare till en gammal, i den politiska historiens krets väl känd visdom. Vi kan än en gång och än mer övertygade än förr förena oss med Erik Scavenius (dansk stats- och utrikesminister under krigsåren) uttalande, att trots alla programdeklarationer avgörs utrikespolitikens innehåll av de styrkeförhållanden som råder i den omgivande världen och framförallt av förhållandena mellan de viktigaste stormakterna.

Författarupplysningar:

Tuija Hietaniemi, pol.dr., tf. överassistent, Institutionen för politisk historia, Helsingfors Universitet

Översättare:

Anders von Koskull